

УДК 581.95 (477.53)

DOI <https://doi.org/10.33989/2024.10.1.306030>

Владислав ПЕРЕРВА

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
wladpererwa28@gmail.com

ORCID: 0009-0003-5221-4297

Людмила ГОМЛЯ

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
gomyalm@ukr.net

ORCID: 0000-0002-0462-9338

Віталіна САГАЙДАК

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
v_sahaidak@gsuite.pnpu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-4623-6399

Марина ДЯЧЕНКО-БОГУН

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ecos.poltava2015@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1209-2120

Сергій НОВОПИСЬМЕННИЙ

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
novui_serik@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1484-7918

**РЕГІОНАЛЬНІ РАРИТЕТИ ФЛОРИ ПОЛТАВЩИНИ:
ЕКОЛОГО-ФІТОЦЕНОТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА,
ПОШИРЕННЯ ТА ОХОРОННІ СТРАТЕГІЇ**

У дослідженні представлена еколого-фітоценотична характеристика та оцінка регіональних раритетів флори Полтавщини. Розглянуті умови поширення цих раритетів, а також запропоновані стратегії збереження та охорони цінних видів рослин. Результати дослідження важливі для розуміння біорізноманіття регіону та розробки програм збереження природних екосистем. Результати експедиційних досліджень, проведених авторами протягом 2006-2023 років, свідчать про те, що на території досліджуваного регіону існує 12 видів раритетних представників флори, із них 7 видів є лісовими, 1 – болотним, а 4 – характерними для солончаків та засолених лук. Чотири види ростуть на західній та південній межі ареалу в Полтавській області, два – на східній, а ще два представлені ізольованими локалітетами. Ці види потребують особливої охорони та уваги, тому дуже важливо зберегти всі виявлені локалітети цих рідкісних видів, дослідити стан їхніх популяцій та моніторити їх стан у майбутньому.

Ключові слова: регіональні раритети, флора, поширення, охоронні стратегії, Полтавщина.

Вступ. Полтавська область, розташована в центральній частині України, має багату та різноманітну флору. Проте, протягом останніх десятиліть спостерігається значне скорочення чисельності багатьох видів рослин, що зумовлено антропогенними факторами, такими як інтенсивне сільське господарство, урбанізація, забруднення довкілля та зміна клімату. Цей процес призводить до втрати біологічного різноманіття та ставить під загрозу зникнення багатьох цінних видів.

Вивчення флори Лівобережної України набуло цілеспрямованого характеру завдяки діяльності видатних науковців, серед них особливо важливу роль відіграли професори Київського університету Святого Володимира. Так, П. С. Рогович, відомий ботанік, досліджував флору Київської губернії та Полтавщини. Дослідник здійснив три великі подорожі та зібрав значну гербарну колекцію. Він описав та систематизував багато нових видів рослин, а також склав детальні описи рослинних угруповань регіону. Праці П. С. Роговича (1869) започаткували подальше вивчення флори Полтавщини.

Кінець XIX століття ознаменувався значним прогресом у вивченні флори Полтавської губернії.

Однією з найважливіших подій стало організоване Полтавським губернським зем-ством дослідження ґрунтів і рослин, яке очолив видатний науковець В. В. Докучаєв. Дослідники, що приймали участь у експедиції, відкрили та описали нові види рослин, які раніше не були відомі науці.

Видатний ботанік та еволюціоніст І. Ф. Шмальгаузен присвятив свої дослідження флорі Полтавщини та інших регіонів України. Він зробив значний внесок у вивчення флорогенезу та еволюції рослинних угруповань. Також флору Полтавської губернії досліджували А. М. Краснов (1894) – розробив та опублікував флористичні списки та монографії, В. В. Монтезор (1898) – описав та систематизував рослини досліджуваного регіону, Й. К. Пачоський (1894) – досліджував географію регіону та флорогенез, М. С. Цінгер – опублікував декілька флористичних списків та монографій, присвячених рослинам Полтавщини та інші.

На початку ХХ століття відбувся новий етап у вивченні флори Полтавщини. Серед дослідників, які зробили значний внесок у цю справу, важливо виділити двох видатних ботаніків: Г. С. Оголевця та С. О. Іллічевського (1927).

На сьогодні дослідження флори Полтавської області не втрачають своєї актуальності, хоча й проводяться фрагментарно. Серед вагомих праць варто виділити наукові дослідження Л. М. Гомлі та Д. А. Давидова (2008, 2019, 2021), Д. С. Дубини, Л. Д. Орлової (2018), Н. О. Смоляр, О. Р. Ханнанової (2015). Польові дослідження на території Полтавської міської територіальної громади проводилися протягом 2006-2021 років. Це пов'язано з посиленням антропогенної діяльності, коливанням чисельності рослин у природних біотопах, зникненням окремих видів аборигенної флори та іншими чинниками (Давидов, & Гомля, 2021).

Матеріали та методи дослідження. Упродовж 2006–2023 років авторами були проведені експедиційні дослідження на території Полтавської міської територіальної громади з метою інвентаризації її видового складу та пошуку раритетних видів регіональної флори. До списків включалися лише ті види, які були особисто знайдені на даній території. Дослідження охоплювали всі населені пункти громади та прилеглі до них території з природною рослинністю. У рамках цього дослідження використовувалися методи літературного аналізу, польових спостережень та аналізу картографічних даних. Були проаналізовані дані про поширення регіональних раритетів флори Полтавської області, їх еколого-фітоценотичні характеристики та фактори, що негативно впливають на їх чисельність.

Результати та їх обговорення. Полтавщина територіально знаходиться у центральній та північно-східній частинах України, в межах Придніпровської низовини. Лише невелика її ділянка розміщена в межах Придніпровської височини. Більша частина області утворена природною зоною лісостепу (близько 92 %), і лише 8 % становить степова природна зона.

Сучасні межі Полтавщини встановлені у 1954 році, її площа – 28,8 тис. км², що складає 4,6% від загальної площі України (Екологічний паспорт, 2023, с. 5). Цей значний простір означає поступове зменшення кількості атмосферних опадів і зростання дефіциту зволоження з півночі на південь. Такий кліматичний контраст спричиняє зміни у складі рослинності та ґрунтів.

Клімат Полтави є перехідним від помірного до континентального. Він характеризується достатньою кількістю опадів (480-580 мм на рік), але з невеликими температурними амплітудами. Найбільше опадів випадає влітку, особливо в липні. Взимку опадів значно менше. Середня температура липня становить +20,5°C, січня – -6,5°C.

Вологість повітря в Полтаві в середньому становить 77 %. Найнижча вона в травні (62 %). А найбільша – в грудні (92%). Вологість повітря змінюється протягом року. Вона може різко знизитися в періоди посухи, наприклад, до 17 % у травні, 16 % у серпні, 17 % у вересні та 15 % у жовтні. В інші місяці вологість значно вища.

На Полтавщині переважають вітри північно-східного та південно-західного напрямку. Найменша глибина промерзання ґрунту спостерігається на півдні області в районах з теплим кліматом та високим рівнем ґрунтових вод – у Миргородському районі вона становить 24-46 см.

Середня глибина промерзання характерна для більшості території області – у Полтавському та Лубенському районах та становить 61-70 см. Найбільша глибина промерзання спостерігається на півночі області, в районах з холодним кліматом та низьким рівнем ґрунтових вод. У Кременчуцькому районі вона становить 87-114 см.

У області переважають глибокі малогумусні середньоглинисті чорноземи. У долинах річок домінують дернові піщані та глинисто-піщані ґрунти. Місцями зустрічаються чорноземно-лучні та солонцюваті й солончакові ґрунти.

Територія Полтавської області належить до класу рівнинних східноєвропейських стандартів. Більшість ландшафтів відносяться до лісостепового типу, і лише на південному сході – до степового та північно-степового типу. У зв'язку з високим рівнем сільськогосподарської діяльності, природні ландшафти не збереглися і тому переважають антропогени. В їх структурі переважають сільськогосподарський тип ландшафтів. Місцевість області являє собою рівнину, розділену річковими долинами, вододільними плато, балками та ярами, що обумовлює високу активність водної ерозії.

Отже, фізико-географічні умови Полтавщини є сприятливими для нормального росту та розвитку більшості квіткових рослин.

Як зазначають Л. М. Гомля та Д. А. Давидов, флора вищих судинних рослин Полтавщини налічує 1126 видів, що належить до 490 родів, 111 родин та 5 відділів, що зумовлено сприятливими екологічними умовами (Гомля, & Давидов, 2008, с. 27).

Раритетний компонент флори України, який включає рідкісні, зникаючі та інші види, що потребують охорони, завжди привертав увагу дослідників. Ці рослини мають особливу цінність для біорізноманіття та екосистеми нашої країни, і їх збереження є надзвичайно важливим завданням. За даними О. М. Байрак, рідкісні та малопоширені види складають майже 1/3 частину флори Лівобережного Придніпров'я, що потребує проведення соціологічних досліджень та вивчення екологічних особливостей раритетних угруповань.

У межах Полтавської міської територіальної громади, за даними останніх досліджень, існує три території з найвищим флористичним та фітоценотичним різноманіттям, які мають виняткову цінність для збереження біологічного різноманіття: Проектований ландшафтний заказник місцевого значення «Жуківський», Проектований ландшафтний заказник місцевого значення «Бугаївський» та Проектований ботанічний заказник місцевого значення «Косточки». Ці ділянки вирізняються багатством флористичного та фітоценотичного складу, а також наявністю рідкісних та ендемічних видів рослин. Зокрема, тут локалізовано шість видів з «Червоної книги України» – брандушка різнобарвна (*Colchicum versicolor* Ker Gawl.), шафран сітчастий (*Crocus reticulatus* Steven ex Adam), тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum* Klokov & Zoz), ковила волосиста (*Stipa capillata* L.), горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.), астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.), 22 регіонально рідкісних видів судинних рослин – чемериця чорна (*Veratrum nigrum* L., півники безлисті (*Iris aphylla* L.), белевалія сарматська (*Bellevalia speciosa* Woronow), гіацинти блідий (*Hyacinthella leucophaea* (K. Koch) Schur), гадюча цибулька занедбана (*Muscari neglectum* Guss. ex Ten.), проліски пониклі (*Scilla siberica* Haw.), конвалія звичайна (*Convallaria majalis* L.), оводник циліндричний (*Aegilops cylindrica* Host), тоя пухнасторота (*Aconitum lasiostomum* Rchb. ex Besser), ломиніс цілолистий (*Clematis integrifolia* L.), горошок паннонський (*Lathyrus pannonicus* (Jacq.) Garcke), горобинець волосистий (*Oxytropis pilosa* (L.) DC.), черешня «Саміт» *Prunus avium* (L.) L., вишня степова (*Prunus fruticosa* Pall.), роза Хржановського (*Rosa chrshanovskii* Dubovik), гвоздики Ївги (*Dianthus eugeniae* Kleorow), синьоцвіт сивуватий (*Asyneuma canescens* (Waldst. & Kit.) Griseb. & Schenk), дзвоники персиколісті (*Campanula persicifolia* L.), астра ромашкова (*Aster bessarabicus* Bernh. ex Rchb.), пукавка красильна (*Cota tinctoria* (L.) J. Gay), наголо ватки рясноцвіті (*Jurinea multiflora* (L.) V. Fedtsch.), валер'яна лікарська (*Valeriana officinalis* L.) і трьох раритетних асоціацій степової рослинності – різновиди ковили волосистої (*Stipetum capillatae purum*, *Stipetum (capillatae) festucosum* (valesiacae), *Stipetum koeleriosum* (macranthae)) (Гомля, & Давидов, 2008, с. 14).

За останні 15 років у межах Полтавської області нами було зафіксовано 12 видів раритетних представників флори: осока парвська (*Carex brevicollis* DC.), осока рідкоколоса (*Carex remota* L.), куцоніжка пірчаста (*Brachypodium pinnatum* (L.) P. Beauv.), ряст проміжний (*Coridalis intermedia* (L.) Merat), різуха повисла (*Arabis pendula* L.), різуха пужникова (*Arabis turrita* L.), ожина ведмежа (*Rubus nessensis* W. Hall), осот прибережний (*Cirsium rivulare* (Jacq.) All.), рапонтикум серпеподібний (*Rhaponticum serratuloides* (Georgi) Bobrov), сосюрея гірка (*Saussurea amara* (L.) DC.), жовтозілля Черняєва (*Senecio czernjaewii* Minder.), жовтозілля небагатолисте (*Senecio paucifolius* S.G. Gmel.) (Давидов, & Гомля, 2019, с. 76-82).

Вважаємо доцільним створення ботанічних заказників та інших природоохоронних територій на місцях зростання цих видів. Важливою є проведення просвітницької роботи з метою підвищення обізнаності населення про важливість збереження цих видів.

Висновки. Отже, проведене дослідження флори Полтавської міської територіальної громади продемонструвало високий рівень збереження її фіторізноманіття. Результати експедиційних досліджень, проведених авторами протягом 2006–2023 років, свідчать про те, що на території досліджуваного регіону існує 12 видів раритетних представників флори, із них 7 видів є лісовими, 1 болотним, а 4 – характерними для солончаків та засолених лук. Чотири види ростуть на західній та південній межі ареалу в Полтавській області, два – на східній, а ще два представлені ізольованими локалітетами. Ці види потребують особливої охорони та уваги, тому дуже важливо зберегти всі виявлені локалітети цих рідкісних видів, дослідити стан їхніх популяцій та моніторити їх стан у майбутньому.

Список використаних джерел

- Гомля Л. М., Давидов Д. А. Флора вищих судинних рослин Полтавського району. Довідник / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава : Техсервіс, 2008. 263 с. URL: https://botany.kiev.ua/doc/davyd_flora_p_r.pdf
- Давидов Д. А., Гомля Л. М. Ботанічна характеристика нових перспективних об'єктів природно-заповідного фонду у межах Полтавської міської територіальної громади. *Біологія та екологія* : наук. журн. / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. Т. 7, № 2. С. 14–21. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19895>
- Давидов Д. А., Гомля Л. М. Нові види судинних рослин, запропоновані для регіональної охорони на території Полтавської області. *Біологія та екологія*: наук. журн. / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2019. Т. 5, № 1. С. 76–82. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/13654>
- Екологічний паспорт Полтавської області (2021 рік). Полтава, 2023. 181 с. URL: <https://eko.adm-pl.gov.ua/ekorasp21.pdf>
- Іллічевський С. О. Флора околиць м. Полтава. З повним списком дикої рослинності. *Записки Полтавського сільськогосподарського політехнікуму*. Полтава, 1927. Т. 1, № 1. С. 19–49.
- Краснов А. Н. Ботанико-географический очерк Полтавской губернии. *Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть. Отчет Полтавскому губернскому земству*. СПб : Типография Е. Евдокимова, 1894. Вып. XVI С. 79–95.
- Монтрезор В. Список растений, собранных в Киевском учебном округе в последний 25-летний период времени, т. е. со времен издания «Обозрения семенных и высших споровых растений» проф. Роговича с 1869 г. до 1895 г. *Записки Киевского общества естествоиспытателей*. Киев, 1898. Т. 15, вып. 2. С. 675–707.
- Орлова Л. Д., Власенко Н. О., Коваль О. В. Лучні фітоценози Полтавщини: історичні аспекти досліджень із середини XIX до кінця XX століття. *Біологія та екологія*. 2018. Т. 4, № 2. С. 18–27. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/12526>.
- Пачоский Й. К. Очерк флоры окрестностей г. Переяславля Полтавской губернии. *Записки Киевского общества естествоиспытателей*. Киев, 1894. Т. XIII, вып. 1–2. С. 63–143.
- Рогович А. С. Обозрение семенных и высших споровых растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Вольнской, Подольской, Киевской, Черниговской и Полтавской. Киев, 1869. 296 с.
- Ханнанова О. Р. Історія досліджень рослинного світу регіонального ландшафтного парку «Гадяцький» (Полтавська область). *Біологічні системи*. 2015. Т. 7, вип. 1. С. 60–67.

REGIONAL FLORISTIC RARITIES OF POLTAVA REGION: ECOLOGICAL-PHYTOCENOTIC CHARACTERISTICS, DISTRIBUTION AND CONSERVATION STRATEGIES

Pererva V., Homlia L., Sahaidak V., Diachenko-Bohun M., Novopysmennyi S.
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

The study provides an eco-phytocenotic characterization and assessment of regional floral rarities in the Poltava region. The distribution conditions of these rarities are considered, along with proposed strategies for conserving and protecting valuable plant species. The research results are important for understanding the region's biodiversity and developing conservation programs for natural ecosystems. The results of the expeditionary research conducted by the authors from 2006 to 2023 indicate that there are 12 species of rare flora in the studied region. Of these, 7 species are forest-dwelling, 1 is found in marshes, and 4 are characteristic of salt marshes and saline meadows. Four species grow at the western and southern borders of their range in the Poltava region two at the eastern border, and two species more are represented by isolated localities. These species require special protection and attention, making it crucial to preserve all identified localities of these rare species, investigate the condition of their populations, and monitor their status in the future.

Key words: regional rarities, flora, distribution, conservation strategies, Poltava region.

REFERENCES

- Davydov, D. A., & Homlia, L. M. (2019). Novi vydy sudynnykh roslyn, zaproponovani dlia rehionalnoi okhorony na terytorii Poltavskoi oblasti [New types of vascular plants proposed for regional protection in the territory of the Poltava region]. *Biologhiia ta ekolohiia* [Biology & ecology], 5, 1, 76-82. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/13654> [in Ukrainian].
- Davydov, D. A., & Homlia, L. M. (2021). Botanichna kharakterystyka novykh perspektyvnykh ob'ektiv pryrodno-zapovidnoho fondu u mezhakh Poltavskoi miskoi terytorialnoi hromady [Botanical characteristics of new promising objects of the nature reserve fund within the Poltava city territorial community]. *Biologhiia ta ekolohiia* [Biology & ecology], 7, 2, 14-21. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19895> [in Ukrainian].
- Ekolohichniy pasport Poltavskoi oblasti (2021 rik)* [Environmental passport of the Poltava region (2021)]. (2023). Poltava. Retrieved from <https://eko.adm-pl.gov.ua/ekopasp21.pdf> [in Ukrainian].
- Homlia, L. M., & Davydov, D. A. (2008). *Flora vyshchyykh sudynnykh roslyn Poltavskoho raionu* [Flora of higher vascular plants in the Poltava region]. Poltava: Tekhservis. Retrieved from https://botany.kiev.ua/doc/davyd_flora_p_r.pdf [in Ukrainian].
- Illichevskiy, S. O. (1927). Flora okolyts m. Poltava. Z povnym spyskom dykoi roslynnosti [Flora of the outskirts of Poltava. With a complete list of wild vegetation]. In *Zapysky Poltavskoho silskohospodarskoho polittekhnikumumu* [Notes of the Poltava Agricultural Polytechnic] (Vol. 1 (1), pp. 19-49). Poltava [in Ukrainian].
- Khannanova, O. R. (2015). Istoriiia doslidzhen roslynnoho svitu rehionalnoho landshaftnoho parku "Hadiatskyi" (Poltavska oblast) [History of research of the flora of the regional landscape park "Hadiach" (Poltava region)]. *Biologhichni systemy* [Biological systems], 7 (1), 60-67 [in Ukrainian].
- Krasnov, A. N. (1894). Botaniko-geograficheskii ocherk Poltavskoi gubernii [Botanical and geographical sketch of Poltava province]. In *Materialy k otsenke zemel Poltavskoi gubernii. Estestvennoistoricheskaia chast. Otchet Poltavskomu gubernskomu zemstvo* [Materials for land assessment of Poltava province. Natural-historical part. Report to the Poltava province zemstvo] (Vol. XVI, pp. 79-95). SPb: Tipografiia E. Evdokimova [in Russian].
- Montrezor, V. (1898). Spisok rastenii, sobrannykh v Kievskom uchebnom okruge v poslednii 25-letnii period vremeni, t. e. so vremen izdaniia "Obozreniia semennykh i vysshikh sporovykh rastenii" prof. Rogovicha s 1869 g. do 1895 g. [List of plants collected in the Kiev Educational District in the last 25-year period of time, i.e. since the publication of "Review of seed and higher spore plants" by Prof. Rogovich from 1869 to 1895]. In *Zapiski Kievskogo obshchestva estestvoispytatelei* [Notes of the Kiev Society of Naturalists] (Vol. 15 (2), pp. 675-707). Kiev [in Russian].
- Orlova, L. D., Vlasenko, N. O., & Koval, O. V. (2018). Luchni fitotsenozy Poltavshchyny: istorychni aspekty doslidzhen iz seredyny XIX do kintsia XX stolittia [Meadow phytocoenoses of Poltava region: historical aspects of research from the middle of the XIX to the end of the XX century]. *Biologhiia ta ekolohiia* [Biology & ecology], 4, 2, 18-27 Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/12526> [in Ukrainian].
- Pachoskii, I. K. (1894). Ocherk flory okresnostei g. Pereiaslavlia Poltavskoi gubernii [Sketch of the flora of the surroundings of Pereiaslavl, Poltava province]. In *Zapiski Kievskogo obshchestva estestvoispytatelei* [Notes of the Kiev Society of Naturalists] (Vol. XIII, (1-2), pp. 63-143). Kiev [in Russian].
- Rogovich, A. S. (1869). *Obozrenie semennykh i vysshikh sporovykh rastenii, vkhodiashchikh v sostav flory gubernii Kievskogo uchebno-ogruka: Volynskoi, Podolskoi, Kievskoi, Chernigovskoi i Poltavskoi* [Review of seed and higher spore plants, which are part of the flora of the provinces of the Kiev educational district: Volyn, Podolsk, Kiev, Chernigov and Poltava]. Kiev [in Russian].